

Nils Århammar:

Om danske låneord i nordfrisisk

og deres betydning for jysk ord- og lydhistorie
– med en ekskurs om nordfrisiske lån i jysk

Den nordfrisiske sproggruppes egenart beror først og fremmest på den dybtgående danske påvirkning, den blev underkastet i middelalderen. Denne påvirkning fra de (old)jyske nabodialekter, der specielt ramte ordforrådet og fraseologien, er langt fra udtømmende udforsket. En af forudsætningerne – og måske den allervigtigste – for at det vil kunne ske, er at arbejdet med redigering og udgivelse af *Jysk Ordbog* får lov at skride rask fremad og en skønne dag fuldbyrdes. Berettigelsen af denne påstand håber jeg i nogen grad at kunne godtgøre med det foreliggende bidrag, som er en hædersbevisning til *Institut for Jysk Sprog- og Kulturforskning* og dets grundlægger professor Peter Skautrup.¹

¹ Jeg siger fru cand.mag. Kristine Århammar(-Nielsen), i halvtredserne elev af prof. Skautrup og medarbejder på *Jysk Ordbog*, tak for sprogligt gennemsyn af min første artikel på dansk. Min tak går også til Viggo Sørensen, i det lyd-historiske assisteret af Ove Rasmussen, der ikke har skyet nogen anstrengelser for at gøre mit bidrag lettere tilgængeligt for den store gruppe af sprogligt interesserede lægfolk blandt tidsskriftets læsere. At en række ret specielle og indviklede redegørelser derved måtte udelades, kan vel i det højeste beklages ud fra en frisistisk synsvinkel.

Ønordfrisisk og fastlandsnordfrisisk

Nordfrisisk er en meget kompleks sproggruppe (jf. dialektkortet s. 49), hvis eksistens skyldes frisisk indvandring sydfra til Slesvigs vestkyst i to hovedbølger. Den første kom sandsynligvis allerede i 7-800-tallet og gjaldt i første række gestøerne Sild, Før-Amrum og Helgoland samt de mere højtliggende dele af halvøen Ejdersted. Den anden bølge i 1000-tallet koloniserede de lavtliggende marskegne mellem Ejdermundingen og Vidåen (eller måske helt op til Brede å) samt Halligerne og den sydfor liggende ø Strand, som efter stormfloden 1534 blev til restøerne Nordstrand og Pelworm.

Fornylig har man ved udgravninger på Hallig Hooge og Pelworm og i Vidding herred lige syd for grænsen opdaget, at der også på lidt højereliggende steder i marsken har fundet bosættelse sted allerede i 7-800-tallet. Den dybtgående spaltning i ø- og fastlandsnordfrisisk (jf. den fede kamstreg på dialektkortet) gør det imidlertid sandsynligt, at den tidlige marskbosættelse enten er gået til grunde, da havet atter steg, eller at de første indvandrere er opgået i og sprogligt er blevet assimileret af den stærke anden invandringsbølge i 1000-tallet (værftbebyggelse).

De nyankomne marskbeboere medbragte et yngre, fuldt udviklet oldøstfrisisk sprogsystem, til hvilket også hørte enkelte leksikalske innovationer som fx *tūn* 'have' (≠ oldønfr.² **gārda*) og *weden* 'blå' (afledt af farveplanten vajd; ≠ oldønfr. **blā*). Og mens den første indvandringsbølge tegnes af de på Før og Sild

² Fremover anvendes følgende forkortelser for sprog og dialekter (idet der bortses fra velkendte forled som old- og ur-): da. = dansk; eng. = engelsk; fastl.-nfr. = fastlandsnordfrisisk*; før.-amr. = føringsk-amringsk (dialekterne på Før/ Föhr og Amrum*); glda. = gammeldansk (middelalderdansk, i perioden 1100-1500); gm. = germansk; hall.-fris. = halligfrisisk (dialekterne på Halligerne*); helg. = helgolandsk; jy. = jysk; mndl. = middelnederlandsk (hollandsk i middelalderen); mnty. = middelnedertysk (nedertysk i middelalderen); nfr. = nordfrisisk; nty. = nedertysk (plattysk); nord. = nordisk; oisl. = oldislandsk; sild. = sildringsk (dialekten på Sild/Sylt*); ty. = tysk; viddingh. = dialekten i Vidding herred (på det frisiske fastland)*; ænyda. = ældre nydansk (dansk i perioden 1500-1700); ønfr. = ønordfrisisk*. Betegnelserne mærket * kan stedfæstes på dialektkortet s. 49.

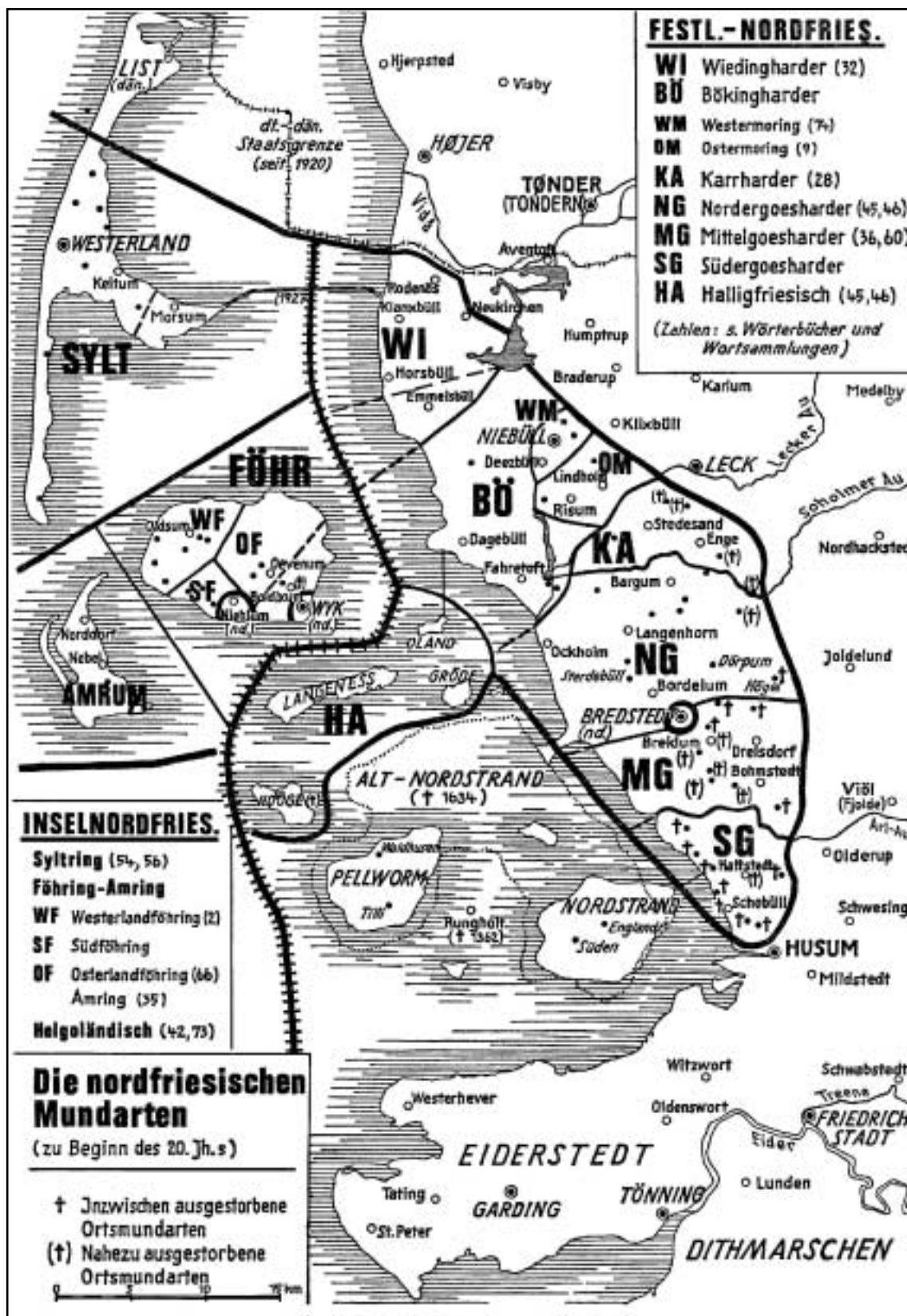
meget talrigt forekommende stednavne på *-um* (< *-hæm* = ‘hjem’; jf. Århammar 1968 s. 75, anm. 77), er stednavnene på *-bøl* / *ty. -büll* typiske for den senere indvandrbølge i marskegnene (< glda. *bōli*; jf. Jørgensen 1946 s. 125 ff. og 143).

Ud fra arkæologiske fund på gestøerne antager man, at også nordboer har bosat sig her, omtrent samtidig med de første frisiske indvandrere. Der kan muligvis være tale om folk fra Limfjords-egnen, da gravformationerne i Skalnasdalen på Amrum udviser påfaldende overensstemmelser med dem i Lindholm Høje nord for Ålborg. Sprogligt og etnisk blev de assimileret af friserne, men efterlod talrige spor i såvel sted- og personnavne som i det almindelige ordforråd. Af den grund må man holde øje med de gamle danske navne og låneord, der kun er overleverede på gestøerne, men mangler i fastlandsnordfrisisk.

En særdeles nær kontakt udviklede sig mellem de i 1000-tallet indvandrede friser og den allerede tilstedeværende danske befolkning, efterhånden som de førstnævnte tog gestranden i Kær herred samt Nørre- og Søndergøs herred i besiddelse. Kun disse tre herreder var med i den danske sysselinddeling, og til forskel fra det rent frisiske “Utland” gjaldt her den Jyske Lov (jf. Jørgensen 1946 s. 74). Med baggrund i deres økonomiske overlegenhed ekspanderede friserne længere ind i landet – men måske dog overvejende sprogligt – til en linie fra Stadum (syd for Læk) til Høgel-Horsted (nord for Husum).

De danske låneord i nordfrisisk – en forskningshistorisk oversigt

Det vil vist være hensigtsmæssigt at give en kortfattet oversigt over den hidtidige forskning omkring de danske låneord i nordfrisisk. Hvis man ser bort fra Rasmus Rask (jf. Braun 1927) og måske også K.J. Lyngby (1858), var Hermann Möller (1850-1923) den første faglærte sprogforsker med tilstrækkelig kendskab både til dansk og nordfrisisk til at kunne yde et bidrag til vort emne. Han var opvokset på Sild og Hallig Oland og blev senere professor ved

Kort over de nordfrisiske dialekter i begyndelsen af det 20. århundrede. Den fede kamstreg adskiller ønordfrisisk og fastlandsfrisisk. Kortet stammer fra Århammar 1968, s. 296.

Københavns Universitet. Desværre blev hans studier over det nordfrisiske sprogs (lyd)historie og etymologi aldrig fuldført (jf. udgaven af enkelte kapitler i Jørgensen 1938).

Den første lydhistorisk-etymologiske monografi over en nordfrisisk dialekt, hvor de danske låneord behandles nogenlunde kompetent, er nordmanden Ernst Selmers *Sylterfriesische Studien* (1921). Selmer havde forinden været med til at kontrollere det etymologiske sammenligningsmateriale i B.P. Möllers udmærkede ordbog over Sild-målet (1916); og allerede de to første sider af denne ordbog rummer i det mindste fem gamle danske låneord, der er mere eller mindre klart kendetegnet som sådanne: *aagen* 'avne' (dog også kendt i midttyske dialekter), *aak* 'age', *aaks* 'aks', *aarnk* 'orne' og *aast* 'ost'; de andre nordfrisiske dialekter har i stedet for sidstnævnte ord det tidlige lånord *sees* / *siis* / *säis* (< lat. *caseus*, jf. ty. *Käse*, eng. *cheese*). Desværre er hverken Selmers lydhistoriske eller etymologiske angivelser altid lige pålidelige, og det samme gælder hans langt fra fuldstændige lister over danske låneord og låneordsdannelser i bogens slutning (s. 145-7, 152-3 og 154-5).

Det er først gennem svenskeren Ernst Löfstedts banebrydende dobbeltmonografi (1928 og 1931) om dialekten på Halligerne og i Okholm (Nørregøs herred), at vi får fast grund under fødderne, når det gælder om at skelne mellem arveord og låneord – og da ikke mindst de ældste danske låneord. Man finder dem overalt under de forskellige oldnfr. vokaler, når blot man gør sig den umage at studere de mange etymologiske fodnoter. I en række tilfælde behandler Löfstedt de danske låneord samlet, således 1928 s. 40-1, 60, 69-70, 94-5, 118-22, 135-6 og 1931 s. 38-9; yngre danske låneord behandles 1931 s. 210-14 (*tjooler* 'kælder', *wänning* 'vindue' og yderligere et par af dem er dog sikkert lånt allerede i middelalderen).

Særdeles interessant er Löfstedts opdagelse, at *e*-lyden i danske ord som '(suppe/spise)ske' og 'stege' ved indlån i nordfrisisk har udviklet sig i to forskellige retninger: *skia(s)* / *schüis*, men *stäike* / *steeke*; *ø*-lyden i ord som 'støbe' og 'køre' udviser samme dobbelte udvikling: *stiape* / *stiipe*, men *käire* / *keere*. Löfstedt (1928 s. 120 ff.) overvejer, om dette forhold skyldes indlån i forskellige perioder eller fra forskel-

lige danske dialekter. Den nordfrisisk vokalisme *ia* / *ii* går tilbage til et oldnfr. *ǣ*, og ordene med denne vokalkvalitet kunne tænkes indlånt meget tidligt, før det olddanske *æi* blev monoftongeret til *ē* (f.eks. *stæin* > *stēn* 'sten', sandsynligvis i 900-tallet), hvorefter senere indlånsker med vokalismen *äi* / *ee*. Men de nævnte forskelle kunne også skyldes, at *-ia/-ii*-ordene er indlånt fra de sydslesvigske dialekter sydøst for en linie Flensborg-Bredsted (hvor man som i nørrejysk har nydiftong *iə* svarende til rigsdansk *e*: *biən* 'ben'), mens *-äi/-ee*-ordene har deres oprindelse i almindelig sønderjysk (hvor vokalen er den samme som i rigsdansk: *be'n* el. *ˈbeːn* "ben"). Löfstedt foretrækker den sidstnævnte forklaring, men der klæber det besvær ved den, at de nævnte låneord har samme vokalkvalitet i de nordligste fastl.-nfr. dialekter som i de mere sydlige. Der er dog intet i vejen for (med Skautrup 1944 s. 263) at antage, at den jyske nydiftongering *ē* > *iə* oprindeligt har omfattet hele Jylland, altså også Sønderjylland nordvest Flensborg-Bredsted linien. I så fald kan *-äi/-ee*-ordene være indlånt i en senere fase end *-ia/-ii*-ordene, nemlig efter at nydiftongen *iə* atter er opgivet i størsteparten af Sønderjylland (nordvest for den omtalte linie), men det må alligevel være sket allerede i løbet af 1300- eller 1400-tallet.

Senere har Löfstedt publiceret en lang række etymologiske og andre sproghistoriske studier om nordfrisisk i tidsskriftet *Niederdeutsche Mitteilungen* (Lund/København 1ff., 1945ff.). Enkelte danske låneord behandles i årgangene 2 (1946), 4 (1948), 11 (1955) og 13 (1957), eksempler på strukturel og grammatisk dansk indflydelse på nordfrisisk gives i årg. 3 (1947 s. 52f.).

Vigtig også for jysk ordforskning er Löfstedts omfangsrige afhandling *Beiträge zur nordseegermanischen und nordseegermanisch-nordischen Lexikographie* i samme tidsskrift årgangene 19-21 (1963/65), 22 (1966), 23 (1967) og 25 (1969). Da hensigten med denne afhandling er at fastlægge, hvad der er udelukkende nordsøgermansk, og hvad der er fælles nordsøgermansk-nordisk ordforråd, behandler han ikke danske låneord i nordfrisisk (og engelsk), men drøfter dog nogle usikre grænsetilfælde.

Der er i denne sammenhæng grund til også at nævne Löfstedts sidste bøger *Zum bestimmten Artikel in den inselnordfriesischen Mundarten von Föhr und Amrum* (Uppsala 1964) og især *Beiträge zu*

einer nordfriesischen Grammatik (I/II, Uppsala 1968/1971), en diakronisk behandling af fastlandsnordfrisiskens bøjningslære tillige med oversigter over adverbier, præpositioner og konjunktioner.

Ernst Löfstedts liv og værk er skildret i det frisiske tidsskrift *Us Wurk* 30 (1981 s. 79-100, med bibliografi) og i *Nordfriesisches Jahrbuch* 17 (1981 s. 5-10).

Inspireret af Löfstedts afhandling gennemførte hans landsmand, den kendte germanist Erik Rooth diverse lyd- og ordgeografiske studier især på det nordfrisisk fastland (Rooth 1929). For vort emne er de sidstnævnte relevante, fordi alle de behandlede begreber i én eller flere af dialekterne udtrykkes med et danskt låneord: *barselbeed* (Kær h., nordlige / mellemste Gøs h.; 'barselseng'), *bradlep* osv. (Før, Amrum, Sild, Vidding h.; 'bryllup'), *äirebiir* osv. (kun på fastlandet; 'arveøl'); *kasket* / *k(e)låt* ('kasket', 'kalot'); før.-amr. *mi(i)r*, sild. *müürk*, i Kær h. og nordlige / mellemste Gøs h. *mörpasser*, i sydlige Gøs h. *pasmiil* (< -r) ('pissemyre').

Også Peter Jørgensen og Dietrich Hofmann (1960) har behandlet udvalgte danske låneord i nordfrisisk, men blot med det formål at kaste lys over den frisiske indvandring samt de to nordfrisiske sproggruppers herkomst og ældste historie. Peter Jørgensen, født i Brede sogn i Sydvestjylland, skrev værket *Über die Herkunft der Nordfriesen* (1946) ud fra egne optegnelser og undersøgelser af de nordfrisisk sted- og marknavne, og heri diskuterer han bl. a. indlånstidspunkt og indlårsveje for ordene 'toft' (med og uden *i*-omlyd!) og 'læs'. Hofmann, der delvis imødegår Jørgensens konklusioner, behandler også de mærkelige ønfr. lydformer af låneordene 'age' (= 'opkørsel på diget', 'indkørsel i la-den', jf. Jysk Ordbog I s. 164) og '(ko)kasse' (1960 s. 76f.).

I Hofmanns grundlæggende artikel *Probleme der nordfriesischen Dialektforschung* (1956) er det danske sprogs indflydelse derimod en integreret del af hans rekonstruktion af det nordfrisisk sprogs udvikling i middelalderen.

Frisernes hjem er de vidtstrakte vadehavsflader, fra det nordlige Holland langs den tyske nordsøkyst og op til den danske grænse. Dette flyfoto (fra bogen *Vadehavet*, udg. af Bygd 1976) er taget ned over Hallig Oland (midt på kortet s. 49). Det ses klart, hvordan al bebyggelse klemmer sig sammen på øens højeste del.

Hofmann er også nordist og kan derfor med stor sagkundskab udpege forskellige aspekter af den danske indflydelse, hvilket sker i et af artiklens fire hovedafsnit (1956 s. 95-104). Af leksikalske enkeltheder vil jeg her kun nævne Hofmanns overbevisende forklaring på de forskellige nordfrisiske former af den oldjyske negation *ikke* (med forkortelse > **ike*): sild. *ek*, før.-amr. *egh* / *ei*, fastl.-nfr. *ai*, *ee(g)*. Hofmann peger i denne sammenhæng på den rolle, de gamle danske låneord kan spille ved den ordgeografiske rekonstruktion af det ældre jyske dialektlandskab: ordet *ikke* er i jysk forlængst blevet erstattet af *int* / *it* (undtagen i Darum, Fjolde og enkelte andre steder). Endvidere gør Hofmann opmærksom på, at en række danske låneord kun er kendt fra enten ø- eller fastlandsdialekterne eller tilmed kun fra en enkelt af dem.

Efter behandlingen af det fra dansk lånte *k*-suffiks i abstrakter, f. eks. *jürk* ‘dyrke’, ‘dyrtid’ og *waremk* ‘varme’ (jf. *værmk* i Fjoldemålet), afslutter Hofmann sin oversigt med at give nogle eksempler på frisiske låneord i de sydslesvigske og sønderjyske dialekter.

På den II. Internationale Dialektologkongres, afholdt 1965 i Marburg, sprog- og ordgeografiens højsæde, holdt jeg selv et foredrag med titlen “Nordische Lehnwörter und lexikalische Stützung” (Århammar 1966/1967). I stedet for “nordiske” havde det lige så godt eller bedre kunnet hedde “(old)danske” låneord.

Ved en første foreløbig sigtning af det nordfrisiske ordforråd havde jeg fundet frem til mellem tre- og firehundrede mere eller mindre sikre gamle danske låneord – inklusive betydningslån (fx verberne *fu*, *fo* / *füünj* ‘få’ og *skeer* / *scheere* ‘skære’) og reliktdord som er bevaret takket være dansk “støtte” (se nedenfor). Henimod 200 af ordene er kun overleveret enten i (én af) ødialekterne (først og fremmest i Sild- og Før-Amrum-målet) eller i én eller flere af fastlandsdialekterne. Af de resterende 150-200 ord, som altså har den største udbredelse, fremlagde jeg et repræsentativt udvalg på over 80 låneord (inkl. betydningslån) og 30 “støttede reliktdord”, af hvilke en fjerdedel hhv. en tredjedel også forekommer i helgolandsk. De udvalgte låneord er inddelt i otte sagområder. De største

grupper er ‘mennesket, kroppen, tøj’, ‘husholdning’, ‘hus og gård’ og ‘landbrug’, der tilsammen rummer tre femtedele af ordene.

I det følgende diskuteres først de historiske, sociale og økonomiske forudsætninger for det store antal låneord, som på en eller anden måde må være sagligt betingede. Dernæst stilles spørgsmålet, om det kan sandsynliggøres, at visse lån skyldes indresproglige faktorer, som fx behovet for semantisk differentiering eller for forhøjet udtrykskraft (jf. *ikke*, der fortrængte oldnfr. *nat*; derimod var det en fejltagelse at antage lån for nfr. *nant*, *nent* / *ninte* ‘intet’, hvor der højst kan være tale om “leksikalsk støtte”).

For at bestemme de danske låneord benyttede jeg mig af lyd-historiske, semantiske og ordgeografiske kriterier. Et yderligere kriterium lader sig desuden aflede af den kendsgerning, at omtrent halvdelen af de udvalgte lån også låntes til old- og middelengelsk.

Endelig behandles fænomenet “leksikalsk støtte”. Som eksempler på ord, der forlængst er uddøde i vestgermansk uden for det danske sprogs indflydelsesområde (eller som kun er bevaret i en specialbetydning der), kan nævnes *ial* / *iaal* / *iil(j)* / *jöl* ‘ild’ og *knif* ‘kniv’: oldfr. **ǣld* og **knīf* fortrængte i nordfrisisk oldfr. *fiūr* og *sax* – takket være danskens støtte til en af “kandidaterne” i en konkurrence mellem rent frisiske synonymmer (tilsvarende forklaring må for øvrigt gælde for eng. *knife*). Det er dog meget sandsynligt, at det vindende ord i begge disse tilfælde oprindeligt kun dækkede en del- eller specialbetydning; for at kunne slå den centrale betegnelse ud skulle der således en meget stærk dansk påvirkning til, der næppe har været mindre indgribende end den almindelige indlånsproces.

Allerede i det sproglige bidrag til monografien over øen Amrum (Århammar 1964 s. 19f.) havde jeg givet et ret så fyldigt udvalg af (mest ældre) danske låneord og oversættelseslån. Også stednavnet Nebel (= Nibøl) blev behandlet ligesom natur- og marknavne samt en række personnavne, f. eks. *Üüb Eer* ‘på øren, strandbredden’, *Oner Kial* ‘under kilden’ (ellers kun som appellativ *kiil* i Gøsherred-dialekterne med den gamle jyske særbetydning ‘brønd’, jf. Atlas-Linguarum-Europae-kortet i Dalen/Århammar 1986), *Lünj* ‘lund’

og *Tjiddel* (< oldjysk **Kiætil* = Kjeld, nederty. Ketel), *Ther* (= Tyra), *Thuur* (= Tora), *Wöögen* (< oldjysk *Voghæn*; = Vagn). Hvad angår de danske personnavne, skal der jævnføres med Faltings 1985 og afsnittet nedenfor om Ulf Timmermanns forskninger.

Nogle år senere behandlede jeg på tilsvarende måde de danske lån i Sild-dialekten (Århammar 1967 s. 13f.). Her findes – ligesom i Viddingherred-dialekten på det nordligste fastland, men dog i mindre omfang – også talrige yngre låneord og oversættelseslån. Af de sidst nævnte, der omfatter både sammensætninger og ordforbindelser, er et ikke ubetydeligt antal forsvundet ud af sproget i løbet af det sidste århundrede. Det kan man overbevise sig om ved at studere J.P. Hansens lystspil “Di Gidtshals of di Söl’ring Pid’ersdei” (1809) og C.P. Hansens “Uald Söldring Tialen” (1858).

I de sidste 25 år er danske låneord i nordfrisisk kun blevet behandlet mere sporadisk. Mest givende i så henseende er Volkert Faltings grundige disputats om den gamle græsnings- og kvægavlsterminologi på øerne Før og Amrum (1983). Forfatteren har i sin sagligt og etymologisk udmærkede afhandling kunnet påvise et betydeligt antal danske lån – på trods af frisernes overlegenhed i denne erhvervsgren.

Indenfor nordfrisisk navneforskning har Ulf Timmermann specialiseret sig i de gamle nordfrisiske personnavnes historie og udbredelse – med fokus på dem, der er af nordisk (= dansk) oprindelse. Jeg nævner her kun hans artikler 1972, 1974 og 1985/87, idet vi snart kan forvente en disputats i emnet fra hans hånd.

Hvad de nordfrisiske stednavne angår, må man beklage, at det kun blev Peter Jørgensen forundt at færdigbearbejde en lille del af det uhyre store kilde- og dialektmateriale, han havde indsamlet – nemlig det fra Vidding herred (Jørgensen 1979). Hans kollega Anders Bjerrum nåede at få udgivet de tilgrænsende dansksprogede herreder og sogne fra grænsen helt ned til Fjolde. Første del, Kær herred (Bjerrum 1979), omfatter også de frisisksprogede sogne Enge og Stedesand. Det vil være af den største betydning for udforskningen af den danske indflydelse på nordfrisisk, at der kommer en fortsættelse af udgivelsen, med resten af det indsamlede nordfrisiske navnestof. En fælles dansk-tysk-frisisk videnskabelig og kulturel opgave, som bør kunne finansieres indenfor det europæiske samarbejdes rammer.

Allerede denne gennemgang af, hvad der hidtil er publiceret om danske låneord i nordfrisisk, vil have vist, at der stadig venter spændende opgaver indenfor denne sektor af historisk jysk-frisisk dialektforskning. Man kan trygt sige, at der er plads til mindst to omfattende monografier: én over middelalderlånene og én over de yngre lån (som især forefindes i de nordlige og nordøstlige dialekter i kontaktzonen til sønderjysk). I den sidstnævnte vil der også i højere grad blive tale om at studere den danske indflydelse på nordfrisisk fraseologi, på brugen af præpositioner samt modale og temporale hjælpeverber. Denne indflydelse er det naturligvis svært at tidsbestemme. Jo større udbredelse en vis foreteelse har inden for det nordfrisiske sprogområde, des ældre må den være; men en nøjere datering kan næppe foretages for denne slags sproglige interferenser. Undersøgeren bliver også i langt større omfang, end når det gælder enkelte ord, henvist til studiet af litterære og andre tekster, hvad mange nok vil betragte som en fordel. Men også af den grund vil selvfølgelig ordbøger, der medtager ordforbindelser, være en vigtig kilde (se oversigten over den nordfrisiske leksikografi i Århammar 1990 s. 2028-33).

De danske låneords betydning for jysk ord- og lydhistorie

Læseren af denne oversigtsartikel spørger sig måske, om det for jysk sprog- og specielt ordhistories vedkommende er umagen værd at studere det danske sprogs indflydelse på nordfrisisk. Jeg mener, at i det mindste nogle af enkelthederne i det her fremlagte materiale kan være af interesse netop for en ord- og i visse tilfælde også lydhistorisk rekonstruktion af jysk. Med andre ord: kan yde et bidrag til den kimbriske halvøs sproggeografiske stratigrafi, for at bruge en betegnelse, som vistnok stammer fra den kendte hollandske dialektolog Klaas Heeroma.

For at bestyrke dette vil jeg til slut yderligere drøfte nogle relevante tilfælde:

– Til ordet ‘jul’ må man i nordfrisisk regne med to forskellige grundformer (‘stjerneformer’): olddønr. **jōl* (> sild. *jööl*, før.-amr. *jul* med

kort, åbent *u*), og oldfastl.-nfr. **jūl* (> *jüü*). Da vi må antage, at begge former er lånt fra dansk, ser det ud til, at den oldvestnordiske lydvariant *jōl* eksisterede på jysk sprogområde endnu i den tidlige vikingetid, og at den først senere blev erstattet af oldøstnord. *jūl* (se nærmere Århammar 1966 s. 315, anm. 29).

– Også ordet ‘ske’ (spiseredskab) viser en tilsvarende forskel mellem ø- og fastlandsnordfrisisk: **skaith* (> sild. *skai(r)* / amr. *skai* / før. *skaath*) og **skæth* (> *schii*s). I ønordfrisisk må ordet være indlånt i en tidlig periode, hvor gm. *ai* allerede var blevet monoftongeret, mens det i tidlig oldjysk endnu var bevaret som diftong – dvs. næppe senere end i 800- eller 900-tallet. I fastlandsnordfrisisk skete indlånet sandsynligvis først i løbet af 1100-tallet, efter at også jysk havde fået monoftong (*ai* > *æi* > *ē*; cf. ovenfor s. 51).

– Når Før-Amrum-dialekten for ‘tandkød’ bruger ordet *hul*’ (< **hōld* = ‘huld’ med vestnordisk inkl. jysk *a*-omlyd), så kan det tages til indtægt for at ordet – vel i sammensætningen *tannæhold* ligesom i oldisl. og oldsvensk – har eksisteret i denne betydning også i oldjysk. Jf. Århammar 1960 s. 281, hvor det påpeges, at også ordet ‘kød’ blev indlånt: før.-amr. *tjit* ‘skært kød’ < **kiæt* < oldjy. *kiōt*).

– Før.-amr. *skoonk*, sild. *skaank*, viddingh. *skonk* ‘grim, styg (om udseende)’ < **skonk* synes indlånt med lydsubstitution *a* > *o* foran nasal fra oldjy. **skank* / *skakk* (jf. jy. *skak*, oldisl. *skakkr* ‘skæv’) – hvad der giver en formodning om, at den mere abstrakte betydning ‘grim etc.’ kan være udviklet allerede på jysk grund. Sml. også Lennart Moberg: Om de nordiska nasalassimilationerna *mp* > *pp*, *nt* > *tt*, *nk* > *kk* (Uppsala 1944), hvor ordet behandles s. 150.

I en række tilfælde har de forskellige nordfrisiske dialekter eller dialektgrupper – velsagtens til forskellig tid – lånt forskellige danske synonymer eller heteronymer til betegnelse af det samme betydningsindhold. Også disse lån vil formentlig kunne bidrage til kendskabet om ældre jysk ordgeografi og ordhistorie. Jeg nævner følgende eksempler:

– ‘hoppe’: før.-amr. *hoos*, sild. (Morsum) *hos* går sandsynligvis tilbage til oldjy. *hors*; dette betydningslån må være ældre end låneordet sild. *ök*, fastl.-nfr. *äik*, *EEK* < oldjy. *þök* (“øg”), som efterhånden fortrængte *hors* i hele Jylland.

– Uvis er indlånshistorien omkring ‘skjorte’: Før.-amr./sild. *sjürt* (< oldjy. **skiurtæ*, jf. Århammar 1966 s. 313, anm. 19) står over for fastl.-nfr. *säirk*, *seerk* < **sērk* (= “særk”, jf. Århammar 1966: 315, anm. 30); ingen af disse ord behandles af Löfstedt 1963/65, hvoraf man må konkludere, at han anså dem for at være lån fra dansk. Alle de nordfrisiske dialekter har ydermere ordet *smo(o)k* ‘linned, særk’, beslægtet med oldisl. *smokkr* (jf. Löfstedt 1963/65 s. 343).

– ‘bord’: Her har før.-amr. betegnelsen *boosel* < **bord-stall*, vistnok en middelalderlig additionsdannelse – måske i tydeliggørende hensigt – af urfris. **stall* (> sild. *staal* ‘bord’ og fællesnord. *borð*). I Vidding h. siger man derimod *skyuw*, i Bøking h., Kær h. og det nordlige / mellemste Gøs h. *scheew*, begge lydformer udviklet af oldfr. *skīve*. Og det er vistnok et betydningslån fra ældre jysk *skyuw* (jf. ODS 19, 579; Molbech, Da. Dial.-Lexikon s. 488: “Denne almindelige jyske Benævnelse paa et Bord forekommer ogsaa i ældre Dansk”; Feilberg 3, s. 263: “især om bordpladen, dernæst om bordet selv; gl.ds. i Vens., Thy, Mors, alm. i Ang., Mellemslesv.”). Også selvom Kulturhist. leksikon antager, at dansk har indlånt betydningen fra middelnedertysk (hvor den er temmelig vel belagt, jf. også flg. citat fra 1770 i Bremisches Wörterbuch 4, s. 664: “Besonders ist *Skive* bey unsern Landleuten nicht nur ein rundes Tischblatt, sondern auch ein jeder Tisch.”)³

Ekskurs om nordfrisiske lån i jysk

Da jeg gik i gang med at skrive dette bidrag til *Ord & Sag*, var jeg godt nok klar over, at de danske dialektforskere – og især da leksi-

³ Oversættelse: Især er *Skive* hos vore landboer ikke blot et rundt bordblad, men også ethvert bord.

kograferne ved Jysk Ordbog – primært må være interesserede i påvirkning den modsatte vej: fra frisisk til jysk. Det ville også have været en meget nemmere opgave at skrive herom, da den nordfrisiske indflydelse på de jyske nabodialekter indskrænker sig til enkelte låneord. Sådan må det være, da friserne i samkvemmet med deres naboer til alle tider har været nødt til at bruge disses sprog: nordfriserne således sønderjysk og plat- eller nedertysk. Det sidstnævnte fungerede jo også som offentligt sprog og delvis som omgangssprog i hertugdømmet Slesvig, navnlig i købstæderne, og det er jo fra eller via nedertysk, at jysk (og dansk overhovedet) har fået den strøm af låneord sydfra, hvis omfang vi først er blevet gjort opmærksom på ved Magda Nybergs digre monografi (1988).

Jeg har for øvrigt kun én lille randbemærkning at komme med til dette udmærkede arbejde, og den gælder netop en orddannelse, hun formoder er kalkeret efter frisisk: *isterbånd* (s. 126f.). Forholdet må nok være det omvendte, da førsteleddet *ister* i nfr. *isterbi(i)nj* jo er lånt fra oldjysk, og sammensætningen viser en rigelig stor udbredelse (Löfstedt 1928 s. 10 anfører tilmed et svenskt dial. *isterband*).

Dette minder mig om et par gamle fejl i de nordiske etymologiske ordbøger (fra Falk-Torp over Hellquist til N.Å. Nielsen), nemlig påstanden om, at ordene *fanden* (se dog Falk-Torps supplement s. 1456) og *kæltring* skulle være lånt fra nordfrisisk. Også her må det helt klart være det omvendte, der er tilfældet.

Som allerede nævnt, var Hofmann (1956 s. 103f.) den første til at gå nærmere ind på de nordfrisiske dialekters indflydelse på sydslesvigske og sønderjyske nabodialekter. Han påpeger, at det navnlig er indenfor høslæts- og græsningsterminologien, man skal forvente nordfrisiske låneord. Hofmann nævner nfr. *greed* 'græsbevokset brakmark', *swees* 'skår (græs)' (jf. Ottsen S 950a) og *däämet*, et flademål (egl. = 'så meget som en mejer kan slå med le på én dag'; jf. Nyberg 1988 s. 234f.). Fra dette sagområde kan der tilføjes yderligere et par eksempler: *vessen* 'en lang sammenrevet høstrimmel' (Feilberg fra Braderup; dette typisk frisiske ord behandler Löfstedt 1963/65 s. 295), *nost* 'vand(ings)trug' (Feilberg fra Ladelund og

Valsbøl; se Löfstedt 1963/65: 288), og endelig den sydvestjyske særbetydning af 2. *tömme* hos Feilberg (= ‘slæbe høet sammen ved hjælp af heste med reb og stang’; se Löfstedt 1963/65 s. 309ff., der dog ikke eksplicit udtaler sig om betydningslån).

Dernæst må man jo kunne forvente frisisk indflydelse på den sydvestjyske kyst- og marskterminologi. Ja, man kan måske tilmed spørge sig, om selve ordet ‘marsk’ i sin glda. lydform *mersk* (= vestjy. *mærsk*) ikke snarere er indlånt fra oldnfr. **mersk* end fra mnty. *mersch*. Men for ord med så stor en spredning vil det nok være klogt at antage lån fra eller via nedertysk, som jo allerede (og især!) i middelalderen var sproget med den store kommunikationsradius – mens frisisk (og da især nordfrisisk) kun blev brugt indenfor snævre regionale grænser. Det samme må så nok også gælde for ænyd. og sydvestjy. *wærre* ‘kunstig jordforhøjning, hvorpå man opfører huse i marskegnene’ (ODS *Værft* 1) og for *fenne* ‘indgrøftet englod’ (som Feilberg noterer fra Darum, Vestslesvig og Angel). Intet af disse ord behandles for øvrigt af Magda Nyberg, der dog medtager *kog* ‘inddiget stykke marskland’ og *klurestage* ‘springstok’ (Nyberg 1988 s. 130f. resp. 250). Allerede ODS antog at *kritte* ‘køre på trillebør’ og det kun i Sønderjylland og Sydvestjylland brugte *krittebære* ‘trillebør’ var lånt fra nordfrisisk (jf. Nyberg 1988 s. 254ff.); denne antagelse tilslutter Löfstedt sig i sin behandling af det nordfrisiske verbum og dets hollandske oprindelse (Niederdt. Mitt. 15, 1959 s. 23ff.).

Ordet *kritte* må – hvad Löfstedt også gør – sættes i forbindelse med digebygningsteknikken. Så er det også nærliggende at antage, at Feilbergs *sadde* ‘græstørv til diger’ – i det mindste formerne med *a* – er lånt fra oldnordfrisisk. Frisiske låneord er videre *terg* ‘tørvelag under klægen’ (Feilberg *tærre* fra Braderup) samt *tege* ‘søgræs, som havet skyller op’ (Feilberg fra Ribe-egnen); om ordenes etymologi og spredning langs Nordsøkysten, se Löfstedt 1928 s. 49 og 1966 s. 40f. Blandt de nordsøgermanske “kystord” nævner Löfstedt også fuglenavnet *lyv* ‘strandskade’ (Feilberg fra Fanø og Darum) som lånt fra nordfrisisk, mens planten *sodde* (= *Plantago maritima*) af Löfstedt (1966: 55) føres tilbage til nedertysk *sūde*, som også er

den oldnfr. grundform. Af utvetydig nedertysk oprindelse er plantenavnet *andel* (Feilberg fra Darum og Ringkøbing; sml. Löfstedt 1966 s. 39).

Det er glædeligt, at *Ord & Sag* på det seneste ikke kun har åbnet sine spalter for sønderjysk (nord og syd for grænsen), men i en artikel af Torben Arboe Andersen (10 (1990) s. 56-60) behandler et nordfrisisk lån i sydvestjysk – hvilket også blev udløseren til mit foreliggende bidrag! Arboe Andersen har rigtigt set, at *låning* eller *lånem* ‘langhalm’ er lånt fra nordfrisisk, hvor ordet er overleveret fra Før og Amrum i formen *lonem* / *lånem*. Dette er, som påpeget af Dietrich Hofmann (1961 s. 38), en gammel instrumental dat.plur.-form af oldfr. **lonn* / oldeng. *lonn* ‘bånd, lænke’ (sml. også W. Foerste, Niederdt. Wort 5 (1965) s. 64ff.). Ordet *låning* ‘speciel slags dige eller vold, der anlægges ved vadehavskysten som kystsikring’ er således af en helt anden oprindelse (sml. Arboe Andersen s. 60 og Rogby 1967 s. 118) og er – ligesom i nordfrisisk – lånt fra nedertysk.

Hvad det førstnævnte ord *låning* / *lånem* angår, er det nu påfaldende, at et sagligt nærtstående ord som sønderjy. *tege* ‘snoede halmbånd, hvormed taghalmen sys til lægterne’ (Feilberg 2. *tege*, optegnet i Sundeved, Mellemslesvig og Angel), ellers kun træffes i fastlandsnordfrisisk og i nedertyske dialekter påvirket herfra. Rogby (1967 s. 187) mener også, at ordet i de nævnte danske dialekter er lånt fra nordfrisisk (oldnfr. **tēge* = oldisl. *tág*). Afgørende for denne hypotese er det lydhistoriske kriterium ($\bar{e} < \text{gm. } \bar{e}^1$); ellers ville man på grund af ordets udbredelse i Sydslesvig være fristet til at antage, at det handler om et dansk reliktdord, der kun er blevet bevaret ved det danske sprogs sydgrænse og – som så mange andre – blev indlånt i nordfrisisk i middelalderen. Men under de givne betingelser taler Arboe Andersens opdagelse af nordfrisisk *lånem* i sydvestjysk afgjort til fordel for, at også *tege* stammer fra nordfrisisk.

Det ville glæde mig, hvis den hermed indledte dialog mellem jyske og nordfrisiske dialektologer og leksikografer kunne danne begyndelsen til et frugtbart samarbejde ved løsningen af de mange

større og mindre problemer, vi har til fælles – ikke mindst, når det gælder Vesterhavs- og Nordsøkystens særlige maritime ordskat.

Litteratur

- Bjerrum 1979 = Anders Bjerrum: *Sydslesvigs Stednavne*. IV 1: Kær herred. København. 1979.
- Braun 1927 = Fritz Braun (Hrsg.): *Briefe von R. Rask an J.H. Halbertsma. Mit einem nordfriesischen Glossar*. Jena. 1927.
- Dalen / Århammar 1986 = Arnold Dalen og Nils Århammar: ALE-QI: 281, 'Well' (med kort) i: Nils Århammar et al. (eds): *Aspects of language. Studies in honour of Mario Alinei*. Vol. I: Geolinguistics. Amsterdam. 1986. s. 280-297
- Faltings 1983 = Volkert F. Faltings: *Die Terminologie der älteren Weidewirtschaft auf den nordfriesischen Inseln Föhr und Amrum*. Bräist / Bredstedt. 1983.
- Faltings 1985 = Volkert F. Faltings: *Kleine Namenkunde für Föhr und Amrum*. Hamburg. 1985.
- Feilberg = H.F. Feilberg: *Bidrag til en Ordbog over Jyske Almuesmål I-IV*. København. 1886–1914.
- Hofmann 1956 = Dietrich Hofmann: "Probleme der nordfriesischen Dialektforschung" i: *Zeitschrift für Mundartforschung* 2. s. 78-112.
- Hofmann 1960 = Dietrich Hofmann: "Die Sprache der Nordfriesen und ihre alten Wohnsitze" i: *Philologia Frisica anno 1959*. Grins (= Groningen). 1960. s. 71-78.
- Hofmann 1961 = Dietrich Hofmann: *Die k-Diminutiva im Nordfriesischen und in verwandten Sprachen*. Köln / Graz. 1961.
- Jørgensen 1938 = *Nordfriesische Beiträge aus dem Nachlaß Hermann Möllers*. Bearbeitet und herausgegeben von Peter Jørgensen. København. 1938.
- Jørgensen 1946 = Peter Jørgensen: *Über die Herkunft der Nordfriesen*. København. 1946.
- Jørgensen 1979 = Peter Jørgensen (†): *Die Ortsnamen Südschleswigs II 1: Das friesische Festland*. Wiedingharde. København. 1979.
- Lyngby 1858 = K.J. Lyngby: *Om nordfrisisk i Bøkking og Hvidding herreder*. København / Leipzig. 1858.
- Löfstedt 1928 = Ernst Löfstedt: *Die nordfriesische Mundart des Dorfes Ockholm und der Halligen I*. Lund. 1928.
- Löfstedt 1931 = Ernst Löfstedt, *Nordfriesische Dialektstudien* (= Löfstedt 1928 II). Lund / Leipzig. 1931.

- Löfstedt 1963/65-1969 = Ernst Löfstedt: "Beiträge zur nordseegermanischen und nordseegermanisch-nordischen Lexikographie" i: *Niederdeutsche Mitteilungen* 19/21, s. 281-345; 22, s. 39-64; 23, s. 11-61; 25, s. 25-45.
- Nyberg 1988 = Magda Nyberg: "Tyske låneord i sønderjysk" i: *Dialektstudier*. Bd. 5 (udg.) Institut for Dansk Dialektforskning. København. 1988. s. 1-337.
- Ottsen = M.B. Ottsen: *Hostrup-Dansk*. II: Ordbog 1-5. Udgivet af Ella Jensen og Magda Nyberg. København. 1963-69.
- Rogby 1967 = Ove Rogby: *Niederdeutsch auf friesischem Substrat. Die Mundart von Westerhever in Eiderstedt* (Schleswig-Holstein). Uppsala. 1967.
- Rooth 1929 = Erik Rooth: *Nordfriesische Streifzüge. Laut- und wortgeographische Studien. Mit einem Exkurs über den Prozeß des i-Umlauts der Velarvokale im Germanischen*. Lund / Leipzig (o.J.). 1929.
- Selmer 1921 = Ernst W. Selmer: *Sylterfriesische Studien*. Kristiania. 1921.
- Skautrup 1944 = Peter Skautrup: *Det danske Sprogs Historie*. I. København. 1944.
- Timmermann 1972 = Ulf Timmermann: "Bemerkungen zu Personennamen des 15. Jahrhunderts von Osterland-Föhr und aus der Lundenbergharde" i: *Nordfriesisches Jahrbuch* (N.F.). 8. 1972. s. 148-159.
- Timmermann 1974 = Ulf Timmermann: "Beobachtungen zur Herkunft und Schichtung des altnordfriesischen Rufnamenschatzes". *Philologia Frisica anno 1972*. Ljouwert. s. 68-91.
- Timmermann 1985/1987 = Ulf Timmermann: "Skandinavische Elemente in älteren nordfriesischen Wohnstättennamen I/II". *Nordfriesisches Jahrbuch* (N.F.). 1985/87. s. 21/23, 253-272 og 27-58.
- Århammar 1960 = Nils Århammar: Zur inselnordfriesischen Wortkunde. In: *Fryske Stúdzjes oanbean oan Prof.dr. J.H. Brouwer*. Assen. 1960. s. 279-286.
- Århammar 1964 = Nils Århammar: "Die Amringer Sprache. Die Amringer Literatur" særtryk fra: Margot und Nico Hansen (Hrsg.): *Amrum – Geschichte und Gestalt einer Insel*. Itzehoe-Voßkate. 2. opl. Itzehoe-Münsterdorf. 1969.
- Århammar 1966 = Nils Århammar: "Nordische Lehnwörter und lexikalische Stützung im Nordfriesischen" *Nordfriesisches Jahrbuch* (N.F.). 2. 1966. s. 302-316; med fork. anmærkningsdel også i: L.E. Schmitt (Hrsg.): *Verhandlungen des zweiten internationalen Dialektologenkongresses*. Wiesbaden. 1966. s. 31-45.
- Århammar 1967 = Nils Århammar: "Die Syltringer Sprache. Die Syltringer Literatur" særtryk fra: Margot und Nico Hansen (Hrsg.), *Sylt-Geschichte und Gestalt einer Insel*. Itzehoe-Voßkate. 2. opl. Münsterdorf. 1975.

Århammar 1968a = Nils Århammar: “Die Herkunft des Inselnordfriesischen im Lichte der Wortgeographie” i: *Philologia Frisica anno 1966*. Grins (= Groningen). s. 49-76.

Århammar 1968b = Nils Århammar: “Friesische Dialektologie” i L.E. Schmitt (Hrsg.): *Germanische Dialektologie* (Fs. W. Mitzka). I. Wiesbaden. 1968. s. 264-317.

Århammar 1990 = Nils Århammar: “Friesische Lexikographie” i Hausmann et al. (Hrsg.): *Wörterbücher / Dictionaries / Dictionnaires*. Ein internationales Handbuch der Lexikographie. Berlin / New York 1990. s. 2022-2036.

Hamburger Hallig, en af de mindste friserøer, i dag praktisk taget sammenvokset med fastlandet. De få huse ligger fra gammel tid på en opkastet forhøjning, det såkaldte *Værft*, til sikring mod oversvømmelse. Foto fra samme værk som s. 53.